

Keszeg Vilmos

ETNICITATEA – „TEXT ÎN TEXT“

În cercetările etnografice din ultimele decenii, atenția specialiștilor s-a distanțat într-un mod tot mai conștient de cercetarea empirică a creațiilor folclorice, a textelor concrete și s-a îndreptat tot mai mult spre actul comunicațional, spre activitatea de producere a textelor ce dirijează organizarea lor lineară. Cu alte cuvinte, a devenit primordială cercetarea regulilor, a codurilor și contextelor generatoare de texte în locul produsului individual, definit și preparat pentru a fi analizabil. Aceste tipuri de analize au clarificat faptul că prin reproducerea tradiției, homo narrans¹ codifică un mesaj actual unic, care se referă de fapt la contextul vorbirii. Așadar, pentru interpretarea mesajului, este necesară atât cunoașterea contextului diacron, precum și a celui sincron (adică, cunoașterea atât a variantelor anterioare a textului, cât și a microcontextului).

Pe parcursul unei anchete anterioare de teren de o durată mai lungă, am cercetat modul în care, datorită unei influențe continue, elementele mitologiei române se integrează în structura mitologiei populare maghiare din Câmpia Transilvaniei.

Pentru cercetarea de față, demersul meu caută răspunsul la întrebarea: cum se construiește etnicitatea într-un context concret, care este ideea îndrumătoare și regulatoare în organizarea textului amintit și cum se filtrează ea ca un conținut latent în textul produs.

Această problemă poate fi formulată și astfel: pe parcursul conversației asupra unei teme oarecare, apare în subtext și ceva despre care în fapt nici nu s-a vorbit. În cazul nostru, etnicitatea devine o entitate discretă ce se formează pe parcursul socializării într-o tradiție etnică prealabilă și se manifestă într-un mod mai mult sau mai puțin spontan și conștient în relațiile și discursurile dintre membrii diferitelor etnii. „Pentru membrii unei societăți, caracterul național poate fi întipărit în mod inconștient în numeroasele momente ale comportamentului cotidian“ – scrie Hofer Tamás.² Cu alte cuvinte, etnicitatea poate fi concepută și ca un context, în care comportamentul capătă un conținut specific.

Pe de altă parte, etnicitatea poate fi un text continuu redactat printr-un cod caracteristic, text care se integrează la rândul său în textul primar. Tipul acesta de text este numit de către Lotman „text în text“, sau „text al codului“, și este definit în următorul fel: „*Acest text poate fi considerat ca fiind un tipar ideal și tratat ca atare (...), sau poate fi transmis prin mecanisme*

¹ Terminologie folosită de Kurt Ranke. Vezi Voigt, 1974.

² Hofer, 1988. Aceeași problemă: Daun, 1988.

subiective, inconștiente, care în lipsa modalității de exprimare directă se realizează prin diferite variante care stau la un nivel mai scăzut în ierarhia culturii. Acest fapt însă nu îi schimbă esența și textul codului trebuie considerat în continuare un text; nu este o totalitate a regulilor abstracte necesare construirii textului, ci un întreg constituit ca sintagmă, o structură redactată a semnelor. Este important de reținut că în mecanismul de funcționare a culturii, în procesul de redactare al textului sau în metalimbajul cercetătorului, fiecare semn al acestui text poate avea valoare paradigmatică. Totodată, pentru el însuși (privit dinspre propriul nivel), acest text nu este numai purtătorul coerenței nivelului expresiv, ci și al conținutului.”¹

Textul pe care îl propunem spre analiză este un interviu de aproximativ o oră și a fost înregistrat în Zăbala. În cursul a trei zile, conversând cu subiecți maghiari și români, am încercat să descoperim structura mitologiei populare a celor două etnii, imaginea creată despre cealaltă cultură, formele de participare în cealaltă cultură și efectul lor reciproc.

Un fragment de discuție a avut loc pe data de 4.VII.1996, în casa fostului director școlar B. J. (maghiar). Soția domniei sale, de origine română, a evocat atât superstiții maghiare cât și române. Ne-a sugerat de mai multe ori că ar merita să stăm de vorbă și cu informatori români, care ne-ar putea da răspunsuri mai largi la întrebările noastre. Părăsindu-ne pentru câteva minute, s-a întors cu vecinul lor, C. D. (român). Întrucât eram pe punctul de a porni, conversația a început în curte, apoi, văzând că se arată a fi mai lungă, a fost continuată în bucătăria familiei B. Din partea noastră discuțiile nu au avut un scenariu conturat prealabil. Uneori am adresat subiectului întrebări referitoare la ființe și fapte mitice, dar l-am lăsat pe acesta să se afirme liber. Anterior interviului, doamna B. ne spusese deja tot ceea ce considerase relevant în legătură cu subiectul abordat. Rolul ei a constat însă în completarea și receptarea celor spuse de către C. D. (s-a arătat mirată, uneori a formulat întrebări). Soțul ei a luat parte la interviu doar prin prezență. Actul comunicational poate fi schițat în ansamblu în felul următor: C. D. de 74 de ani, fost păstor, agricultor român din Zăbala, ne vorbește la cerere despre superstițiile din satul lui. Adresanții (trei studenți și subsemnatul) sunt maghiari ce cunosc limba română, dar nu cunosc tradițiile locale. Pe parcursul conversației, informatorul și-a putut da seama că deși ne interesează în primul rând superstițiile, ascultăm cu plăcere orice alte tipuri de informații. De asemenea, pe tot parcursul conversației, era posibilă atât apropierea de subiectul propus de noi, cât și îndepărtarea de acesta.

Textul latent în textul redactat în aceste condiții conține în același timp date referitoare atât la informator, cât și la raportul dintre informator și culegător. Acest text poate fi abordat prin următoarele componente.

¹ Lotman, 1994. 61.

1. Strategia discursului. Deoarece toți am fost bilingvi, doi având româna ca limba maternă și cinci cu limba maternă maghiară, am urmărit cu atenție cum evoluează comportamentul lingvistic al informatorului.

Pentru el sunt date următoarele posibilități:

- deoarece a fost invitat la conversație are dreptul de a alege ca limbă de conversație limba maternă;
- din motive de politețe folosește limba maternă a străinului, limbă care este totodată și limba maternă a majorității celor prezenți;
- folosește limba în care i-a fost adresată întrebarea actuală;
- alegerea limbii nu are nici o logică.

Limba folosită este determinată, în primele două cazuri, de prejudecăți și convenții sociale, în al treilea de microcontextul conversației, iar în al patrulea caz în spatele deciziei se poate ascunde o regulă culturală implicită.

Reascultând conversația, a ieșit la iveală faptul că deși pe baza limbii folosite, textul se împarte aproximativ în proporții de 50-50% (română/maghiară), informatorul a trecut deseori intenționat la folosirea limbii maghiare chiar și atunci când întrebarea a fost formulată în limba română.

I. Următorul fragment se referă la șarpele de casă.

Întrebare: – Nu se zice că trăiește sub casă sau în perete?

C. – *Ei, sub pietre. Vagy a csürnél. Itt tanyázik. Azt mondja, minden háznak van egy kígyója.* (Sau în șură. Aici sălășluește. Așa (se) zice, că fiecare casă are un șarpe.)

II. C. – *Várcoiacii când mîncă luna, atunci nu mai e lună.*

Întrebare: – Ce-s aștia?

C. – *În fața la lună apare ca cum... napfogyatkozás* (eclipsă de soare).

Întrebare: – Astea-s niște ființe?

C. – *Nu. Apare cum zicem noi acuma... Az öregek azt mondják, hogy a pakulár benne van hódba s szárassza a kapcáit.* (Bătrânii spun, că păcularul este în lună și își uscă obiabilele.)

De multe ori, folosirea limbii maghiare poate fi anticipată din motive culturale. De exemplu, în cazuri în care povestitorul tinde spre autenticitate, integrează dialogul în contextul altei limbi. La fel, folosirea celeilalte limbi poate fi pretinsă ca și „couleur“ local. Poantele bancurilor folosesc adesea fragmente de text în altă limbă. Integrarea proverbelor de limbă străină au o funcție stilistică pe parcursul narațiunii. În legătură cu acest fenomen Ágnes Kovács în studiul cu titlul „Humor a nyelvhatáron. Kétnyelvűség stílusztikai funkcióban. A vegyesnyelvű népköltési alkotások humora.“ (Umor la „granița de limbă“. Bilingvism în funcție stilistică. Umorul creațiilor folclorice de limbă mixtă.) face următoarea observație: „Experiența anterioară de cercetător și de culegător arată că deși în numeroase cazuri

preluarea este evidentă, fragmentele din altă limbă își fac apariția și în texte unde nu este vorba despre o preluare directă.⁴¹

În textul de mai jos, schimbarea limbii folosite este cauzată de dorința naratorului de a reproduce situația cât mai autentic. Povestitorul nu a revenit la folosirea limbii române nici chiar după cele două încercări ale mele (I, II).

C. – *Să spui io una.*

B. – *Na.*

C. – *Eram de paispe ani. Nea Gheorghe era șefu. Și îmi dă sara un caș în spinare, să duci la Dávid bácsi. Odaviszed Dávid bácsidhoz. Ha kő, kő, s ha nem, jó. (Îl duci la nea Dávid. Dacă trebuie, trebuie, și dacă nu, bine.)*

(I.) Întrebare: – Románul is lehet. (Se poate și românește.)

C. – *Nem, de ez így van. Leteszed az asztalra, s jösz vissza. Megmondod hány kiló s kezitcsókolom. Ha kő, ha nem kő. Bémeek a faluba, s vót három utca. A templommal szembe. Vót. Egy útelágazás. Akko látok valami fehérséget, de magos vót... (Nu, da asta așa este. Îl pui pe masă și te întorci. Spui câte kilograme și sărut mâna. Dacă trebuie, dacă nu trebuie. Intru în sat și au fost trei străzi. Vizavi de biserică. O fost. O intersecție. Atunci văd ceva albeață, da înalt o fost...)*

B. – *Fejezd bé, mert aztán nekem is még eszembe jutott valami. (Termi-nă, că și eu mi-am adus aminte de ceva.)*

(II.) Întrebare: – Si ce a fost?

C. – *Látok egy fehérséget. De egy nagy, magos. Vót egy nagy lepedő rajta. Na. Mentem. Miko látta, hogy menyek befelé, me lefelé ment az út. Hát. Ment át az úton keresztül. Hármat lépett s meg es állatt. Hát. Gondolam, itt a temető, vaj egy halott ha kikerült az izéből. Megin megállott, mind nézem. S megin jön keresztül az útan. Ez így ment. De én sokat nem haladtam lefelé. Megijedtem, na, kölyök vótam. Meek fe a sztánához. Mondam Gyurka bácsinak, Gyurka bácsi, én nem merek bémenni ott a templommal szemben, ott a harangozóval szemben, ott lakott a harangozó, egy nagy fehérség meen keresztül az útan.*

(Văd o albeață. Da una mare, înaltă. O fost pe ea un cearșaf mare. Na. M-am dus. Când a văzut că mă duc înăuntru, că drumul mergea în jos. Păi. Se ducea peste drum. A făcut trei pași și s-a oprit. Păi. Mă gândeam, aici e cimitirul, poate vreun mort a ieșit din chestie. S-a oprit din nou, o tot priveam. Și vine din nou peste drum. Asta așa a decurs. Eu n-am înaintat mult în jos. M-am speriat, ce, eram copil. Urc la stână. Zic la nea Gyurka, nene Gyurka, nu îndrăznesc să intru vizavi de biserică, acolo vizavi de clopotar, acolo locuia clopotarul, o albeață mare peste drum.) – *Gyere, aztán mit félsz, meek én. Má nagy legény vót na, meg vót házasodva. Meünk bé, s há miko*

¹ Kovács, 1977. 111.

meglátja, ő es megállt. (B.-né felnevet.) *Félt ő es, nem csak én. Még meünk egy kicsit, azt mondja, fogd meg te a saját, jól...*

(– Hai, de ce ți-e frică, mă duc eu. Ei, era flăcău mare deja, o fost căsătorit. Intrăm și când o vede și el se oprește. [Doamna B. izbucnește în răs.] Se teme și el, nu numai eu. Mai merem puțin, zice, ține tu cașul, bine...)

B. – *Hogy ő fogja meg a pálcát...* (Să țină el bățul...)

C. – *Én hezzaverek. Elég az, hogy meünk, s akko megint meen keresztül. S megin. S ez így volt. De lesz, ami lesz, most gyere, utánom. Jövünk, s miko odaérünk, hát egy odavalósi asszon vót, egy olyan... Hogy mondják, nem vót normális fehérnép.* (Kacagás.) *Egy lepedőt magára vett, járta a bolondokat az úton, hogy ijesszen meg ő.* (Eu dau în el. Destul că, noi mergeam și atunci traversa din nou. Iarăși. Și asta așa era. Da fie ce o fi, hai după mine. Venim, și când ajungem acolo, păi era o femeie localnică, una... Cum se zice, nu era o muiere normală. [Râsete.] Și-a pus un cearșaf, umbla nebunatică pe străzi să ne sperie, ea.)

2. Ca o altă componentă a textului latent se pot aminti acele părți ale conținutului care au fost moștenite din tradiția etnică și au fost întipărite în memoria individului pe parcursul procesului de socializare. Acestea sunt superstiții, ce apar și în cultura periferică, pasivă a locuitorilor maghiari din zone cu populație mixtă, prezența lor este însă sporadică și servesc pentru reprezentarea și perceperea modului de existență diferită a etniei române. Astfel de fragmente tematice în conversația purtată cu C. D. se referă la vârcolacul mîncător de lună și la păstoritul magic cu inel magic. Asemenea fragmente am întâlnit în înregistrările noastre referitoare la rugăciunea „de lângă păr” a ortodocșilor de religie veche, precum și la unele momente din ceremonialul funebru.

B. – *Maruja néni ezért tart egy juhót, hogy mikor meghal... A halotti dolgokkal rengeteg ilyesmi van, de én nem tudom, nem tudom.* (Tanti Măriuca pentru asta ține o oaie, când o să moară... Chestii legate de moarte sunt multe, dar eu nu le cunosc.)

Întrebare: – Miért tartja? (De ce o ține?)

B. – *Azért, hogy mikor meghal, legyen egy juh. Az ő számára...* (Pentru când o să moară, să fie o oaie. Pentru ea...)

(Soțul) – *Mikor meghal valaki, egy juhót átdobnak a koporsóján.* (Când moare cineva, aruncă o oaie peste sicriu.)

B. – *Hát mikor Janit temették, nem láttod, hogy tyúkot adott keresztül?* (Dar când l-au îngropat pe Jani, au aruncat o găină, n-ai văzut?)

Întrebare: – Hogy ezzel biztosítsák a nyugalmát? (Cu aceasta să-i asigure odihna?)

B. – *Igen.* (Da.) *De a juhót (dar oaia) pántru suflet. Ce face oaia, ce răcăie oaia!*

3. Pe parcursul conversației, specificul culturii române poate fi descoperit în câteva operațiuni de asociere. Marea parte a legendelor povestite de C. D. sunt legate de ocupația pe care a practicat-o timp de treizeci de ani și care este încă ocupația de bază a locuitorilor români din comună.

I. C. – *Még egyet mondok. Én fiatal legény voltam. Készültem a havasról haza. Na, ementem az esztenán küjtel, met esztenánank vót... Má 74 éves ember vagyok. S vágtam négy szál fát. De vastag vót. A lovakat ecsaptam, ott ellegeltek, s lefeküdtem, hanyatán feküdtem a gyepre. Hát egyszer olyan hat szépasszon meen előttem. De én aludtam. Felköttem az alvással. Olyan szép rózsaszínű hosszú ruhába vótak földig. Repültek előttem. Szököm fe. Erre. Hát vadkakasok vótak.* (Spun încă una. Eu eram flăcău tânăr. Mă pregăteam să plec de la munte acasă. Na, am ieșit din stână, că aveam stână... Deja sunt om de 74 de ani. Și am tăiat patru copaci. Dar erau groși. Am dat drumu cailor, pășteau acolo și m-am culcat, stăteam întins pe iarbă. Și deodată în fața mea mergeau șase sânzieni. Dar eu dormeam. M-am trezit din somn. Aveau rochii foarte frumoase, roz și lungi până la pământ. Zburau în fața mea. Sar în picioare. Când colo, erau cocoși de munte.)

II. Întrebare: – Olyan pásztorokról is beszéltek, akik meg tudták védni a turmát. Letették a botjukat s nem széledt szét a turma. (Am auzit și de păstori, care-și puteau apăra turma. Și-au pus jos ciomagul și turma nu s-a răs-pândit.)

C. – *Tetszik tudni, vót olyan is, hogy... Vót nekünk egy pakulárunk, egy bordai, félszeg vót a félkeze. Nem tudott fejni. De ő ötszáz-hatszáz darab juhval járt egyedü. Nem is ment velik e, csak az esztenától elment egy jó hajtásnyira s a jobb árnyékba lefeküdt. S ott aludt, amég ók eljöttek egyedü. Pontosan, kérem, miko kellett fejni, ók ott es vótak. De vót egy gyűrű, s a gyűrűből hordozta ő azt a sereg juhat.* (Știți, a fost și așa ceva, că... Am avut noi un păcurar, unu din Borda, era ciung la o mână. Nu putea mulge. Dar el umbla singur cu cinci-șase sute de oi. Nici nu mergea cu ele, ci pleca cât colo de la stână și se culca unde era umbra mai bună. Și a dormit acolo, până oile s-au întors singure. Chiar atunci, mă rog, când trebuiau mulse ele erau acolo. Dar avea un inel, și din inel purta toată turma.)

Întrebare: – Az a gyűrű... (Acel inel...)

C. – *Az vót neki az izéje. Abbó a gyűrűből hordozta ő a sereg juhat. S oda mentek, ahová ő irányította. Délre, tizenkettőre, ott vótak a juhok, visszajöttek. Egész nyáron egyetlen egy se veszett el.* (Aia era chestia lui. Din inelul ăla purta el toată turma. Și acolo mergeau, unde le mâna el. La prânz, la doispe, oile erau acolo, erau înapoi. Toată vara nu s-a pierdut nici măcar una.) *Gheorghie Pătru îl chema.*

Întrebare: – Când a fost asta?

C. – *A fost prân patrușeci și șase. În patrușșase, patrușșapte. Noi am fost până în cincizeciunu. Că și noi am fost la oi. Treizeci de ani.*

Superstiția legată de iarba fiarelor cu puteri magice, deschizătoare de zăvoare este cunoscută și în cercul maghiarilor din Câmpia Transilvaniei. Vorbind de această iarbă C.D. își aduce aminte de haiduci.

C. – *Eu nu o cunosc. (Iarba.) O cunoșteau pe aia mai mult haiducii. Cum a fost Costică Barna. A fost un haiduc. Doisprezece ani a dus asta...meseria lui. A fost aici cioban în sat la noi.*

B. – *Cu nenea Gherghe Scurtu. Venea la mama la cârciumă.*

C. – *Da. Până a fost de nouășpe ani. Până atunci a ciobănit pe aici. La Burnichi, la Bondrolea a fost, la nenea... Și după aceea s-a haiducit și doisprezece ani a fost odaci. Și zicea că dacă te duci unde îți zic eu, aducea și bou de la armată, când erau nemții pe la Moldova. Îndată... I-a zis că dacă nu aduci bou din stâna aia unde era armata, aduci aici bou cutare, atunci te primesc, dacă nu, nu te primesc. Se ducea și-l aducea. Și-așa l-a luat și a fost doisprezece ani haiduc pe munte. Da nu omora, nu fura. Că să fure de la mine, sau de vară unde. Nu. Mâncau. Avea haine militare, aveau haine civile. Altcineva nu descuia nimeni, numa ei cu iarba fiarelor.*

4. De asemenea, integrarea unor teme în structurile narative, clișeele epice, pot fi interpretate tot ca o formă de exprimare a etnicității. Deși în înregistrările de la Zăbala nu apar astfel de exemple, este cunoscută existența diferenței dintre varianta română a tipului de baladă a femeii clădite în zid față de cea maghiară.

5. La nivelul textului primar apar într-un mod exagerat de frecvent părți de texte stereotipizate, care dispun fie ca determinanți, ca expresii frazeologice cu un înțeles particular, fie prin ordinea cuvintelor cu puteri magice. Acestea sunt textele pe care prin termenul propus de János Péntek putem să le numim texte ritualizate. „Trăsătura caracteristică a textului ritualizat este deci fixarea lui în memorie, reproducerea ocazională cu voce tare, înfățișarea relativ precisă, interpretarea împreună cu caracteristicile lui ritmice, muzicale care ajută la fixarea și reproducerea sa. Înfățișarea lui are un caracter tradițional, ritual sau ceremonial. Calificându-l cu categoriile tipologiilor de texte: textul ritualizat este un text oral, poetic sau neartistic, reglementat sau nereglamentat prin norme.”¹

În textul citat al doamnei B., motivația folosirii găinii și a oii în ceremonia de înmormântare apare ca citat:

B. – *Să-i fie iertate păcatele, să scape de păcatele.*

Întrebare: – *Azért adják keresztül a tyúkot? (De aceea dau găina peste sicriu?)*

B. – *Igen. (Da.) De a juhót (dar oaia) pántru suflet. Ce face oaia, ce rătăie oaia!*

¹ Péntek, 1996.

BIBLIOGRAFIE

DAUN Ake

1988 „Svédesség”, mint akadály a kultúraközi érintkezésben. („Suedism“ ca obstacol în relațiile interculturale.) In. Hofer Tamás – Niedermüller Péter (Red.): *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben*. Bp. 107-144.

HOFER, Tamás

1988 Bevezetés. Nemzeti kultúra és néprajzi kutatás. (Introducere. Cultura națională și cercetarea etnografică.) In.: Hofer Tamás – Niedermüller Péter (Red.): *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben*. Bp. 7-18.

KESZEG, Vilmos

1996 A román mitológia hatása a mezőszégi magyar hiedelemrendszerre. (Influența mitologiei române asupra structurii mitologiei populare maghiare în Câmpia Transilvaniei.) In.: Katona Judit – Viga Gyula (Red.): *Az internetikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc. 145-153.

KOVÁCS, Ágnes

1977 Humor a „nyelvhatáron”. Kétnyelvűség stilisztikai funkcióban. A vegyesnyelvű népköltési alkotások humora. (Umor la „granița de limbă”. Bilingvism în funcție stilistică. Umorul creațiilor folclorice de limbă mixtă.) In.: *Előmunkálatok*. 1. 111-121.

LOTMAN, Jurij

1994 Szöveg a szövegben. (Text în text.) In.: Kovács Árpád, V. Gibbert Edit (Red.): *Kultúra, Szöveg, Narráció. Orosz elméletűrók tanulmányai*. Pécs. 57-81.

PÉNTEK János

1996 *A ritualizált szöveg*. (Textul ritualizat.) (Kézirat)

VOIGT Vilmos

1974 A szóbeliség három rétege. (Cele trei straturi ale oralității.) In. Uő. (red.): *A szájhagyományozás törvényszerűségei*. Bp. 45-55.